

การวิเคราะห์บทบาทมูลนิธิในการจัดการศพนิรนาม : ศึกษามูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทย¹

Analysis of the foundation's role in arranging unidentified bodies : A study of foundations that have cemeteries of unidentified bodies in Thailand

รัชดากรณ์ มรมอง²

Rachadaporn Mornmoung²

สถาบันนิติวิทยาศาสตร์²

Central Institute of Forensic Science²

E-mail : rachada.mpic@gmail.com

Received 20.07.2024 ➤ Revised 4.10.2025 ➤ Accepted 14.11.2025

บทคัดย่อ

บท ความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของมูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทยต่อการจัดการศพนิรนาม 2) ปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทของมูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทย 3) นำเสนอแนวทางการพัฒนา

มูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทยต่อการจัดการศพนิรนาม โดยเก็บข้อมูลจากผู้บริหารและเจ้าหน้าที่มูลนิธิ 10 มูลนิธิ มูลนิธิที่มีภารกิจด้านการจัดการศพนิรนาม การดูแลการฝังศพ การจัดการข้อมูลศพ หรือการจัดการสุสาน รายละเอียดดังนี้ 1. มูลนิธิอนุศาสตร์

¹ บทความวิจัยนี้เป็นข้อมูลส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง โครงการวิจัยเพื่อศึกษาแนวทางการยกย่องพระราชบัญญัติการจัดการศพภายหลังการชันสูตร ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม ประจำปี พ.ศ. 2566

² เลขที่ 111 หมู่ 4 ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี 12000

สงเคราะห์จังหวัดชลบุรี 2. พุทธสมาคมสว่างอริยะ
ธรรมสถาน จังหวัดนครนายก 3. มูลนิธิสว่าง
ขอนแก่นสามัคคีอุทิศ จังหวัดขอนแก่น
4. มูลนิธิอุตรสว่างเมธาธรรมสถาน จังหวัดอุตรธานี
5. มูลนิธิสว่างพรกุศล จังหวัดระยอง 6. มูลนิธิ
ประสาทรบุญสถาน จังหวัดพิษณุโลก 7. มูลนิธิ
สว่างเมตตาธรรมสถาน จังหวัดนครราชสีมา
8. มูลนิธิสว่างบำเพ็ญธรรมสถาน จังหวัดปราจีนบุรี
9. มูลนิธิสว่างเทียนธรรมสถาน อรัญประเทศ
จังหวัดสระแก้ว 10. มูลนิธิสว่างบริบูรณ์
ธรรมสถาน จังหวัดชลบุรี ซึ่งเป็นการวิจัยเชิง
คุณภาพ โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม
จากการสัมภาษณ์เชิงลึก

ผลการศึกษาดังกล่าวของมูลนิธิในการ
จัดการศพนิรนามในสุสาน มีดังนี้ 1. การรับศพ
มาฝัง 2. การบันทึกข้อมูลก่อนฝัง/การฝังศพ
3. การขุดศพ 4. ระยะเวลาการฝังศพ และ

5. วิธีการจัดการศพ เมื่อครบระยะเวลา สำหรับ
ปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทของมูลนิธิที่มีสุสาน
ฝังศพนิรนามในประเทศไทย ประกอบด้วย
1. โครงสร้างขององค์กร 2. เงินทุน 3. บุคลากร
และ 4. การมีส่วนร่วมทางสังคมสำหรับแนวทาง
การพัฒนามูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทย
ต่อการจัดการศพนิรนาม ควรจะมีหน่วยงาน เช่น
ผู้ตรวจการแผ่นดินที่มีอำนาจในการเสนอแนะ
ต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อผลักดันแนวทางการพัฒนา
มูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทย
ต่อการจัดการศพนิรนามให้เกิดรูปธรรม
โดยแนวทางดังกล่าวประกอบด้วย 1. การสร้าง
หลักเกณฑ์กฎระเบียบหรือกฎหมาย 2. การพัฒนา
ศักยภาพของมูลนิธิ 3. การสนับสนุนงบประมาณ
และ 4. การสร้างแรงจูงใจ

คำสำคัญ: ศพนิรนาม, ศพไร้ญาติ, มูลนิธิ,
ล้างป่าช้า

ABSTRACT

The research article consisted of the following objectives:
1) to study and analyze the roles and duties of foundations with cemeteries of unidentified bodies in Thailand regarding the management of unidentified bodies. 2) Factors affecting the role of foundations that have cemeteries of unidentified bodies in Thailand. 3) To present guidelines for developing foundations with cemeteries of unidentified bodies in Thailand to manage

unidentified bodies. Data was collected from executives and staff of 10 foundations, foundations whose duties are manage unidentified bodies Burial unidentified bodies information management or cemetery management details are follows : 1. Anusart Welfare Foundation Chonburi Province 2. Buddhist Association Sawang Ariya Dhammasathan Nakhon Nayok Province 3. Khon Kaen Samakee Uthit Foundation Khon Kaen Province 4. Udon Sawang Methad-

ham Foundation Udon Thani Province 5. Sawangporn Kuson Foundation, Rayong Province 6. Prasat Boon Sathan Foundation Phitsanulok Province 7. Sawang Metta Dhammasathan Foundation Nakhon Ratchasima Province 8. Sawang Bamphen Thammasathan Foundation Prachinburi Province 9. Sawang Thiangtham Sathan Aranyaprathet Foundation Sakaeo Province 10. Sawang Boriboon Dhammasathan Foundation Chonburi Province. An in-depth interview is a qualitative research technique.

The Results of the study of the foundation's role in managing unidentified bodies in cemeteries are as follows:

1. Receiving the bodies for burial
2. Recording information before burial/ burial
3. Exhuming the bodies
4. Period of burial and
5. Methods for managing the bodies when the period is over.

1. บทนำ

สภาพสังคมไทยในสมัยก่อนเมื่อมีการเสียชีวิต ประเพณีนิยมในการจัดการกับศพ มีทั้งการใช้วิธีฝังศพและการเผาศพ การเลือกว่าจะใช้วิธีใดขึ้นอยู่กับลักษณะภูมิภาค ความเชื่อ ศาสนา ประเพณีวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาของชุมชนนั้น ๆ ซึ่งประเทศไทยได้รับอิทธิพลมาจากประเทศอินเดีย ในการประกอบพิธีกรรมศพเพื่อส่งดวงวิญญาณผู้ตายไปสู่สุวรรคาลัย จึงนิยมใช้วิธีการเผาศพ โดยมีลูกหลานจัดพิธีกรรมงานศพเพื่อเป็น

The factors affecting the role of foundations that have have cemeteries of unidentified bodies in Thailand include 1. Organizational structure 2. Funding 3. Personnel and 4. Social participation. For foundation development, there should be an agency, such as the Ombudsman, which has the power to make recommendations to the cabinet to push the guidelines for developing foundations with cemeteries of unidentified bodies in Thailand for the management of unidentified bodies to be concrete. The guidelines include:

1. Creation of criteria Regulations or laws
2. Developing the potential of the foundation
3. Budget support and
4. Creating incentives.

Keywords: unidentified bodies, unclaimed bodies, foundation, clean up the cemetery

การบำเพ็ญกุศลให้แก่ผู้ตายเป็นครั้งสุดท้าย แต่ยังมีศพที่เรียกว่า ศพไร้ญาติ ที่ไม่มีญาติพี่น้องที่จะมาจัดการศพ ซึ่งอาจมีการใช้วิธีนำศพไปทิ้งหรือฝังไว้ตามป่าช้า (ภาณุเมศวร์ บุนนาค, 2564, หน้า 137-138) การใช้วิธีการฝังศพ นอกจากศพไร้ญาติแล้ว ยังมีศพอีกประเภทหนึ่งเป็นศพที่ยังไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นใคร ที่เรียกว่า “ศพนิรนาม” ก็จะใช้วิธีการฝังศพเช่นกัน ซึ่งแต่เดิมศพเหล่านี้จะถูกฝังตามป่าช้าของวัดต่าง ๆ ไม่มีการดูแลบางครั้งอาจมีกระดูกไหลลงจากพื้นดินขึ้นมา

ทำให้เป็นภาพที่ไม่น่าดู ตัวอย่างสุสานวัดดอน ในอดีตเคยมีหลุมฝังศพมากกว่า 70,000 หลุม มีความแออัดมากเมื่อหลุมศพในสุสานมากขึ้น มีพื้นที่รองรับไม่เพียงพอจึงเกิดพิธีกรรมล้างป่าช้าขึ้น เพื่อจัดการกับหลุมฝังศพที่ฝังไว้นาน และไม่มีลูกหลานมาดูแลอีกต่อไปแล้ว ซึ่งในบรรดา หลุมฝังศพของศพไร้ญาติเหล่านี้มีมูลนิธิป่อเต็กตึ๊ง รับมาเพื่อดำเนินการต่อ ทั้งการเก็บกระดูกมา สวดพระอภิธรรม ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับ กระดูก หรือศพไร้ญาติเหล่านี้ได้ไปฝังไปเกิด ตามความเชื่อของศาสนาพุทธนิกายมหายาน และในลัทธิเต๋า (เมธีนิย ชุ่มผล, 2561) รวมทั้ง การนำกระดูกไปฝังไว้ที่สุสานของมูลนิธิป่อเต็กตึ๊ง ตำบลโรงเข้ อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร มูลนิธิซึ่งเป็นองค์กรภาคประชาสังคมที่ไม่แสวงหา กำไร จึงได้เริ่มมีการเก็บกระดูกเหล่านี้ทำให้ การฝังศพไร้ญาติหรือศพนิรนามตามวัดต่างๆ ลดลง

ในปัจจุบันการจัดการศพไร้ญาติและ ศพนิรนามจะฝังไว้ที่สุสานของมูลนิธิจีนที่มีสุสาน ทั่วประเทศไทย การฝังศพเพื่อช่วยรัฐจัดการศพ เหล่านี้ เนื่องจากรัฐเองไม่มีสถานที่สำหรับเก็บ และฝังศพ นอกจากนี้ยังเพื่อรอญาติมาติดตามหา หรือรอเทคโนโลยีใหม่ในอนาคตที่จะช่วยให้ สามารถพิสูจน์ว่าศพนั้นเป็นใครเพื่อส่งคืนญาติ นำศพไปประกอบพิธีกรรมทางศาสนาต่อไป ปัจจุบันประเทศไทยมีมูลนิธิที่รับฝากฝังศพนิรนาม หรือศพไร้ญาติมากกว่า 100 มูลนิธิ ที่กระจายอยู่ ทั่วประเทศ แต่การจัดการศพ รวมทั้งแนวทางการปฏิบัติของแต่ละมูลนิธิยังมีความแตกต่างกัน ส่วนใหญ่เป็นแบบที่สอนน้องปฏิบัติต่อ ๆ กันมา ซึ่งรัฐควรจะต้องมีการกำหนดหลักเกณฑ์มาตรฐาน และแนวทางการปฏิบัติงานให้กับมูลนิธิเหล่านี้

เนื่องจากศพนิรนามถือเป็นวัตถุพยานในคดีที่รัฐ จะต้องดูแล เก็บรักษา ให้มีความสมบูรณ์ ปลอดภัย สามารถตรวจสอบย้อนกลับได้ ประกอบกับปัจจุบันในแต่ละประเทศได้กำหนด ให้มีกลไกในการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพตาม ความสอดคล้องกับบริบทของประเทศ โดย หนึ่งในกลไกสำคัญคือองค์กรผู้ตรวจการแผ่นดิน ซึ่งเป็นองค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญเพื่อ คุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน (สมศักดิ์ สุวรรณสุจริต, 2566, หน้า 23) ที่จะเสนอแนะ ต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อให้เกิดการดำเนินงานที่ เป็นรูปธรรม เนื่องจากมีบางกรณีและผู้เสียชีวิต ถูกละเมิดโดยบุคคลอื่นหรือถูกรัฐใช้อำนาจ ในทางที่ผิดหรือละเลยการปฏิบัติหน้าที่ ในการอำนวยความสะดวกธรรมให้กับประชาชน เพื่อในอนาคตถ้าศพนั้นสามารถพิสูจน์บุคคล ได้จะทำให้สามารถส่งศพกลับคืนสู่ครอบครัว อันเป็นที่รัก ซึ่งเป็นการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ ของประชาชนแม้ว่าบุคคลนั้นจะเสียชีวิตไป แล้วก็ตาม จึงเป็นที่มาของการเสนอแนวทาง การพัฒนามูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนาม ในประเทศไทยต่อการจัดการศพนิรนาม

2. วัตถุประสงค์

2.1 เพื่อศึกษาวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของ มูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทยต่อการ จัดการศพนิรนาม

2.2 เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลบทบาทของ มูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทย

2.3 เพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนามูลนิธิ ที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทยต่อการ จัดการศพนิรนาม

3. ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์บทบาทมูลนิธิในการจัดการศพนิรนาม : ศึกษามูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้แบ่งขอบเขตของการศึกษาเป็น 4 ด้านดังนี้

3.1 ขอบเขตด้านเนื้อหางานวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์บทบาทของมูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทยต่อการจัดการศพนิรนาม ปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทของมูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนาม รวมทั้งการนำเสนอแนวทางการพัฒนามูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทยต่อการจัดการศพนิรนาม

3.2 ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง ประกอบด้วย ผู้บริหารมูลนิธิ และเจ้าหน้าที่มูลนิธิที่มีสุสานในการฝังศพนิรนาม มีภารกิจด้านการจัดการศพนิรนาม การดูแลการฝังศพ การจัดการข้อมูลศพ หรือการจัดการสุสานจำนวน 10 คน

3.3 ขอบเขตด้านพื้นที่ศึกษา

ผู้วิจัยศึกษาพื้นที่สุสานของมูลนิธิจีนที่มีการฝังศพนิรนามในประเทศไทย

3.4 ขอบเขตในด้านช่วงระยะเวลาที่ศึกษา

งานวิจัยนี้เริ่มดำเนินการศึกษาในช่วงเดือนมีนาคม-ธันวาคม พ.ศ. 2566

4. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

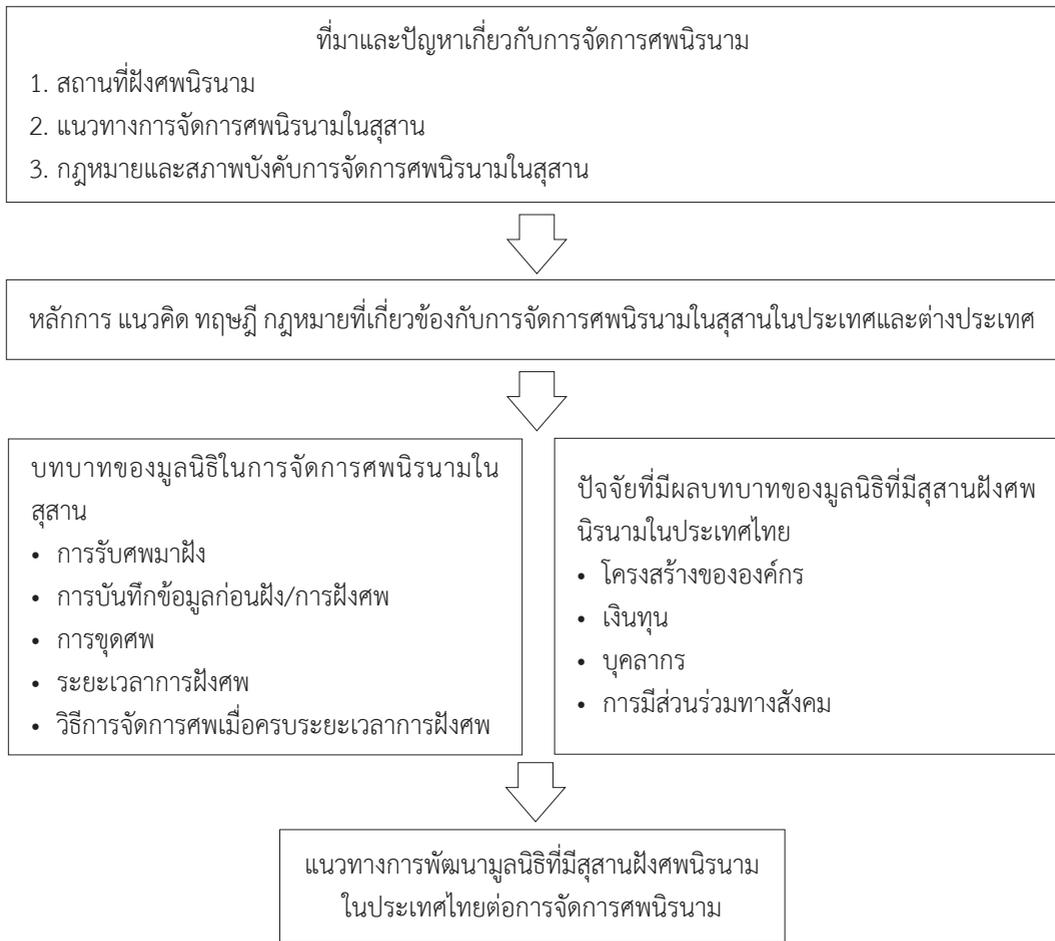
4.1 หน่วยงานภาครัฐมีแนวทางการพัฒนามูลนิธิจีนที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทยในการจัดการศพนิรนาม

4.2 มีการวางแผนการพัฒนามูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทยในอนาคต

4.3 ผลการศึกษาสามารถนำไปต่อยอดสร้างการมีส่วนร่วมของมูลนิธิในกิจกรรมด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

5. กรอบแนวคิดการวิเคราะห์

การวิเคราะห์บทบาทมูลนิธิในการจัดการศพนิรนาม : ศึกษามูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทย รวมทั้งการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และกำหนดกรอบในการวิเคราะห์ ดังนี้

6. แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การศึกษารolesบทบาทมูลนิธิในการจัดการศพนิรนาม : ศึกษามูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทย ผู้วิจัยได้มีการศึกษาแนวคิดความรู้ทางวิชาการ รวมทั้งกฎหมาย ระเบียบที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศ และต่างประเทศ เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัย ดังนี้

6.1 บทบาทและอำนาจของผู้ตรวจการแผ่นดิน

ผู้ตรวจการแผ่นดินมีอำนาจหน้าที่ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช

2560 ได้กำหนดรูปแบบองค์กรผู้ตรวจการแผ่นดินเป็นองค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญเดิม มีอำนาจหน้าที่ในการเสนอแนะต่อหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องเพื่อให้มีการปรับปรุงกฎหมาย ข้อบังคับ ระเบียบ หรือคำสั่ง หรือขั้นตอนการปฏิบัติหน้าที่ ก่อให้เกิดความเดือดร้อนหรือความไม่เป็นธรรมแก่ประชาชน หรือเป็นภาระแก่ประชาชนโดยการแสวงหาข้อเท็จจริงเมื่อเห็นว่ามิได้รับความสะดวกเดือดร้อนหรือความไม่เป็นธรรมอันเนื่องมาจากการไม่ปฏิบัติตามกฎหมายหรือปฏิบัตินอกเหนือหน้าที่และอำนาจตามกฎหมายของหน่วยงานของรัฐหรือเจ้าหน้าที่

ของรัฐเพื่อเสนอแนะต่อหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องให้ขจัดหรือระงับความเดือดร้อนหรือความไม่เป็นธรรม และเสนอต่อคณะรัฐมนตรีให้ทราบถึงการที่หน่วยงานของรัฐยังมีได้ปฏิบัติให้ถูกต้องครบถ้วนตามหมวด 5 หน้าที่ของรัฐ (กฎหมายพัสดุฯ ตีพิมพ์, 2564, หน้า 115-116)

6.2 พระราชบัญญัติสุสานและฌาปนสถาน พ.ศ. 2528

กระทรวงมหาดไทยได้ออกพระราชบัญญัติสุสานและฌาปนสถาน พ.ศ. 2528 โดยความมุ่งหมายเพื่อเป็นการควบคุม กำกับ ดูแล การจัดการที่เหมาะสม การดำเนินการเกี่ยวกับสุสานและฌาปนสถานให้อยู่ในหลักเกณฑ์ที่กฎหมายกำหนด สาระสำคัญของพระราชบัญญัติ มาตรา 4 การกำหนดเขตอำนาจหน้าที่ของเจ้าพนักงานท้องถิ่น ผู้มีอำนาจอนุญาตจัดตั้งและดำเนินการสุสานสาธารณะหรือสุสานและฌาปนสถานเอกชนโดยผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร นายเทศมนตรี ปลัดเมืองพัทยา เป็นเจ้าพนักงานท้องถิ่นในพื้นที่ของหน่วยบริหารราชการส่วนท้องถิ่น นั้น ๆ ผู้ว่าราชการจังหวัด เป็นเจ้าพนักงานท้องถิ่นในพื้นที่องค์การบริหารส่วนจังหวัด รวมถึงองค์การบริหารส่วนตำบล มาตรา 6 และมาตรา 8 กำหนดวิธีการ ขั้นตอน ในการขออนุญาตจัดตั้งและการขออนุญาต ดำเนินการสุสานและฌาปนสถานสาธารณะหรือสุสานและฌาปนสถานเอกชน รวมทั้ง กำหนดคุณสมบัติของผู้ที่ขออนุญาต ดังกล่าว โดยใบอนุญาตจัดตั้งสุสานและฌาปนสถานสาธารณะหรือสุสานและฌาปนสถานเอกชน และใบอนุญาตดำเนินการสุสานฯ มีการเสียค่าธรรมเนียม มาตรา 11 กำหนดอำนาจหน้าที่

ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการออกข้อบัญญัติ เทศบัญญัติ ข้อบังคับ เพื่อกำหนดรายละเอียดที่ไม่ขัดแย้งกับกฎกระทรวงที่ออกตามพระราชบัญญัตินี้ มาตรา 10 มีการกำหนดมาตรการควบคุม กำกับ ดูแล สุสานและฌาปนสถาน การเก็บ ฝัง หรือเผาศพ นอกจากสุสานและฌาปนสถานสาธารณะหรือสุสานและฌาปนสถานเอกชน หรือเก็บศพในสถานพยาบาล ตามกฎหมายว่าด้วยสถานพยาบาลหรือเคหสถานเป็นการชั่วคราว เว้นแต่ได้รับอนุญาตจากเจ้าพนักงานท้องถิ่น มาตรา 25 ถึง มาตรา 27 มีการกำหนดบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนกฎหมายที่ไม่มีใบอนุญาตในการจัดตั้งและดำเนินการสุสานและฌาปนสถานสาธารณะหรือสุสานและฌาปนสถานเอกชน หรือเก็บ ฝัง หรือเผาศพในสถานที่อื่นที่ไม่ใช่สุสานและฌาปนสถานสาธารณะหรือสุสานและฌาปนสถานเอกชนที่ได้รับอนุญาตไม่แสดงใบอนุญาตไว้ในที่เปิดเผย ณ ที่ทำการสุสานฯ ไม่ขอรับใบแทนเมื่อใบอนุญาตสูญหาย ถูกทำลายหรือชำรุด ไม่อำนวยความสะดวกให้แก่พนักงานเจ้าหน้าที่ ในการเข้าตรวจสุสานฯ หรือผู้จัดตั้งสุสานฯ ไม่แจ้งหนังสือการเลิกสุสานฯ ให้เจ้าพนักงานท้องถิ่นทราบการเลิกสุสานฯ (คำอธิบายสรุปสาระสำคัญของพระราชบัญญัติสุสานและฌาปนสถาน พ.ศ. 2528, ม.ป.ป., หน้า 1-2)

สำหรับแนวทางการปฏิบัติ การกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการต่าง ๆ แต่ละจังหวัดจะมีการออกเป็นข้อบัญญัติจังหวัด เทศบัญญัติ ข้อบังคับสุขาภิบาล หรือข้อบัญญัติเมืองพัทยา หรือในส่วนกรุงเทพมหานครจะออกเป็นข้อบัญญัติกรุงเทพมหานคร ซึ่งจะทำให้การบริหารจัดการ

สุสาน และฌาปนสถานในท้องที่นั้น ๆ มีแนวทางการปฏิบัติที่ชัดเจน (รัชดาภรณ์ มรม่วง, 2566, หน้า 124)

6.3 มาตรฐานสุสานและฌาปนสถาน

สถานที่สำหรับเก็บและฝังศพเป็นการถาวรจะต้องมีลักษณะเป็นไปตามหลักเกณฑ์และเงื่อนไขที่กำหนดไว้ในกฎกระทรวง พ.ศ. 2543³ ออกตามความในพระราชบัญญัติสุสานและฌาปนสถาน พ.ศ. 2528 รวมทั้งหลักเกณฑ์และเงื่อนไขในการพิจารณาออกใบอนุญาตจัดตั้งสุสานและฌาปนสถานสาธารณะหรือสุสานและฌาปนสถานเอกชนสำหรับเก็บหรือฝังศพเป็นการถาวร (กฎกระทรวง พ.ศ. 2543 ข้อ 4) ดังนี้

- 1) สถานที่ที่ตั้งต้องไม่เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร
- 2) สถานที่ที่ตั้งต้องไม่อยู่ในเขตพื้นที่อันเป็นสถานที่ท่องเที่ยวหรือเขตพื้นที่อันจัดสรรเป็นพื้นที่นันทนาการหรือเขตอนุรักษ์ และพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อมตามกฎหมายว่าด้วยส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ
- 3) สถานที่ที่ตั้งต้องไม่อยู่ในบริเวณที่เป็นเอกลักษณ์หรือสัญลักษณ์ของท้องถิ่นหรือมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์หรือโบราณคดี
- 4) สถานที่ที่ตั้งต้องอยู่ห่างจากทางหลวงที่เป็นทางหรือถนนสำหรับประชาชนใช้ในการจราจรสาธารณะอย่างน้อยห้าสิบลเมตร ห่างจากทางซึ่งประชาชนใช้ในการสัญจรสาธารณะ ห้วย แม่น้ำคลองหรือแหล่งน้ำสาธารณะประโยชน์อื่นอย่างน้อยสี่ร้อยเมตร เว้นแต่ในกรณีที่มีการป้องกันมิให้กลิ่นและสิ่งปฏิกูลรั่วไหล สถานที่ตั้งนั้นจะต้องอยู่ห่างจาก

ทางน้ำไม่น้อยกว่าหนึ่งร้อยเมตร 5) สถานที่ตั้งของสุสานและฌาปนสถานเอกชนต้องไม่อยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร เมืองพัทยาหรือเทศบาล สำหรับบริเวณสถานที่เก็บศพต้องมีกำแพงกันโดยรอบและมีประตูเข้าออก หรือมีการดำเนินการใด ๆ เพื่อปิดบังความไม่น่าดูของสถานที่เก็บศพ ที่เก็บศพต้องห่างจากกำแพงไม่น้อยกว่าสองเมตร ที่เก็บศพต้องทำด้วยคอนกรีตหรือก่ออิฐถือปูนมีลักษณะเป็นช่องสูงจากระดับพื้นทางเดินภายในสถานที่เก็บศพไม่น้อยกว่าห้าสิบเซนติเมตร ช่องเก็บศพต้องมีขนาดกว้างพอที่จะเก็บ เคลื่อนย้ายหีบศพได้ง่าย และมีฝาทำด้วยโลหะหรือคอนกรีตเปิดปิดมิดชิดสามารถป้องกันกลิ่นได้ ภายในช่องเก็บศพต้องมีฐานรองรับหีบศพสูงจากพื้นของไม่น้อยกว่าสิบเซนติเมตร และต้องมีรางระบายสิ่งปฏิกูลลงบ่อเกรอะซึม ซึ่งมีขนาดพอเพียงและได้สุขลักษณะ

สถานที่ฝังศพถาวร ที่ฝังศพอยู่ห่างจากแนวเขตสถานที่สำหรับฝังศพไม่น้อยกว่าสี่เมตร หลุมศพแต่ละหลุมอยู่ห่างกันไม่น้อยกว่าห้าสิบเซนติเมตร ฝังหีบศพหรือสิ่งที่บรรจุหรือห่อศพอยู่ระดับต่ำกว่าพื้นดินไม่น้อยกว่าหนึ่งเมตร ห้ามฝังศพเกินกว่าหลุมละหนึ่งศพ เว้นแต่จะได้รับความยินยอมจากเจ้าของศพทั้งสองฝ่าย การฝังศพผู้ตายด้วยโรคติดต่ออันตรายต้องทำลายเชื้อโรคที่ศพโดยวิธีที่เจ้าพนักงานท้องถิ่นกำหนด (กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย, ม.ป.ป., หน้า 9-11)

³ กฎกระทรวง (พ.ศ. 2543) ออกตามความในพระราชบัญญัติสุสานและฌาปนสถาน พ.ศ. 2528

6.4 องค์กรที่ให้บริการด้านการจัดการศพ นिरนามและศพไร้ญาติ

1) Edhi Foundation

เป็นองค์กรภาคประชาชนที่ให้บริการสวัสดิการสังคมโดยไม่แสวงหากำไร ในเมืองการาจี ประเทศปากีสถาน (Graves for the unknown dead, 2011) มีภารกิจสนับสนุนภาครัฐหลายด้าน หนึ่งในภารกิจที่มีการให้บริการคือ การบริการด้านสนับสนุนการติดตามคนหาย โดยการให้บริการระบบเครือข่ายไร้สาย ช่องวิทยุภาครัฐ ช่องโทรทัศน์ของมูลนิธิตั้งเอง รวมทั้งการจัดให้มีการประกาศในท้องถิ่น ทำให้สามารถติดตามคนหายกลับคืนสู่ครอบครัว สำหรับศพนिरนามมูลนิธิตั้งจะไปรับศพ ณ สถานที่เกิดเหตุ เก็บลายพิมพ์นิ้วมือ และส่งไปโรงพยาบาล กรณียังไม่ทราบว่าเป็นใคร ศพจะถูกเก็บไว้ในห้องเก็บศพแช่เย็น และพยายามทุกวิถีทางในการติดตามญาติ การบริการนี้ยังให้บริการชาวปากีสถานที่อาศัยอยู่ในต่างประเทศ นอกจากนี้มูลนิธิตั้งยังมีการจัดตั้งห้องเก็บศพปรับอากาศขนาดใหญ่ขึ้นที่เมืองการาจี เพื่อเก็บศพที่ยังไม่สามารถระบุชื่อได้เป็นเวลา 2-3 วัน การฝังศพกรณีไม่สามารถติดตามญาติได้ จะมีการอาบน้ำศพ การถ่ายภาพศพ ห่อศพด้วยผ้าขาวบันทึกรายละเอียดการฝังศพ สถานที่ฝังศพ ก่อนการฝังศพเจ้าหน้าที่จะทำการสวดมนต์ ทำพิธีให้กับศพก่อนฝัง มีการเก็บบันทึกรายละเอียดข้อมูลศพเพื่อวัตถุประสงค์ในการระบุบุคคลในอนาคต และบางกรณีสามารถขุดศพขึ้นมาตามคำสั่งของผู้พิพากษา (Salim, 2020, pp.6-7) นอกจากนี้มีบริการรับขนส่งศพทั่วประเทศ และทั่วโลก ปัจจุบันมีการฝังศพไร้ญาติ จำนวน 58,261 ศพ ซึ่งเป็นศพตั้งแต่ พ.ศ.

2548-2555 (Edhi Foundation, n.d.)

2) Earth Savors Foundation (TESF)

องค์กรพัฒนาเอกชนที่ไม่แสวงหากำไร ได้รับการยอมรับในระดับสากล ของประเทศอินเดีย ก่อตั้งขึ้นใน ค.ศ. 2008 มีภารกิจหลายด้าน เช่น ศูนย์ช่วยเหลือผู้สูงอายุที่ถูกทอดทิ้ง ผู้พิการทางร่างกายหรือจิตใจ สตรีด้อยโอกาส เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการกิจที่เรียกว่า โครงการ Karmic Sewa มีหน้าที่รับศพนिरนามและศพไร้ญาติจากโรงพยาบาล บ้าน ริมนอน ไปยังศูนย์ฌาปนกิจ (Shamshan Ghat) ซึ่งการเสียชีวิตเกิดขึ้นได้จากหลายสาเหตุ เช่น อุบัติเหตุทางถนนหรือทางรถไฟ หรืออาจเสียชีวิตขณะเดินทางหรืออาศัยอยู่ห่างจากบ้านพัก ทั้งผู้แสวงบุญ ผู้อพยพ คนชราที่ถูกทอดทิ้ง เมื่อศพถูกส่งไปยังศูนย์ฌาปนกิจ จะมีการจัดเตรียมงานศพให้ อย่างมีเกียรติมีการสวดภาวนา ประกอบพิธีกรรมครั้งสุดท้ายให้ผู้เสียชีวิต โดยจะปฏิบัติอย่างมีศักดิ์ศรี ด้วยความเคารพสูงสุด ซึ่งเดิมการเผาศพ จะถูกนำไปเผาบนหิน โดยปกติจะตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ หรือแหล่งน้ำในเขตชานเมืองของหมู่บ้านหรือเมือง เนื่องจากมักจะตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ ghats จึงเรียกอีกอย่างว่า smashan ghat แต่ปัจจุบันใช้ไฟฟ้าในการเผาศพเพื่อเป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและต่อต้านการตัดไม้ทำลายป่า (The Earth Savors Foundation, n.d.)

3) Satya Harischandra Foundation

มูลนิธิ Satya Harischandra หรือสำนักงานศพไร้ญาติ ศพนिरนาม (Unknown-Unclaimed-Missing Bureau) ประเทศอินเดีย มูลนิธิตั้งขึ้นในช่วง พ.ศ. 2547 เป็นองค์กรภาคประชาสังคมที่เชื่อมต่อระหว่างครอบครัว

ของผู้สูญหายกับศพไม่ทราบชื่อ หนึ่งในภารกิจหลักคือการติดตามคนหาย จากศพนิรนามและผู้ป่วยไม่ทราบชื่อในโรงพยาบาลของรัฐ การจัดการการเผาศพนิรนาม มีการสร้างแพลตฟอร์มผ่านทางเว็บไซต์ ชื่อ www.unknownbodies.org เพื่อเผยแพร่ภาพศพนิรนาม 15,326 รายการ ผู้ป่วยไม่ทราบชื่อ 3,189 ราย และภาพคนหาย 5,661 ราย มีการเผาศพนิรนาม 13,500 ศพ (Satya Harischandra Foundation, 1994)

4) มูลนิธิป่อเต็กตึ๊ง

เป็นองค์กรสาธารณกุศลซึ่งก่อตั้งโดยชาวจีน ผู้มีความเลื่อมใสศรัทธาในคุณธรรมความดีของพระภิกษุจีน “ไต้ฮงกง” และร่วมใจกันก่อตั้ง “คณะเก็บศพไต้ฮงกง” เพื่อเก็บศพไร้ญาติ ในวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2480 ได้จดทะเบียนก่อตั้งเป็นมูลนิธิฮั่วเคี้ยวป่อเต็กเซี่ยงตึ๊ง หรือที่รู้จักกันในนาม “ป่อเต็กตึ๊ง” และขยายงานการกุศลไปอย่างกว้างขวาง (เจษฎา นิลสงวนเดชะ, 2561, หน้า 61) การดำเนินงานของมูลนิธิมีหลายด้าน หนึ่งในงานสำคัญ คือ งานเก็บศพงานฌาปนกิจ นอกจากจะดูแลในเรื่องของการรับศพจากโรงพยาบาลแผนกนิติเวชวิทยา กรมตำรวจ และโรงพยาบาลอื่นแล้วยังมีหน้าที่ดูแลงานของสุสานและงานอื่นๆ อีกด้วยนอกจากนี้ มูลนิธิป่อเต็กตึ๊งยังมีสุสานฝังศพไร้ญาติ ตั้งอยู่ในซอยดอนกุศล เขตสาทร เพียงแห่งเดียวที่อยู่ในใจกลางกรุงเทพฯ ในจำนวน 13 ไร่เศษ แต่สภาพแวดล้อมในปัจจุบันไม่เอื้ออำนวยและไม่เหมาะสม จึงจำเป็นต้องย้ายสุสานไปอยู่ที่ตำบลโรงเข้ อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร จำนวน 44 ไร่ เป็นสุสานแห่งใหม่

ของมูลนิธิป่อเต็กตึ๊งมีเตาเผาศพขนาดใหญ่ มีโรงทิมเป็นที่เก็บศพและเป็นที่เก็บกระดูกที่ขุดขึ้นมาล้างทำความสะอาดและเก็บไว้รอฌาปนกิจรวมมีหลุมฝังศพทั้งสิ้น 7,000 หลุมและบ่วงหยิ่งหม้อ หรือหลุมฝังเถ่ากระดูกที่ผ่านการฌาปนกิจแล้วอีก 1 หลุม และมีพื้นที่ที่เตรียมขยายไว้อีกประมาณ 20 ไร่ ศพที่มูลนิธิป่อเต็กตึ๊งฝังไว้ เมื่อญาติผู้ตายสงสัยว่าเป็นญาติตนสามารถตรวจสอบหลักฐานได้ที่ฝ่ายงานฌาปนกิจ (วาทีน ศานต์ สันติ, 2556)

7. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิเคราะห์บทบาทมูลนิธิในการจัดการศพนิรนาม : ศึกษามูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาสภาพปัญหา การจัดการศพนิรนาม บทบาทของมูลนิธิในประเทศไทยที่มีสุสานฝังศพนิรนาม โดยการเก็บข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) ศึกษาค้นคว้า เอกสาร ตำรา บทความ งานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งกฎหมาย ระเบียบ แนวปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศพในสุสาน ทั้งในประเทศและต่างประเทศ

ขั้นตอนที่ 2 การเก็บข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากการศึกษา การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) มีรายละเอียด ดังนี้

1. การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informant interview) ที่เกี่ยวข้องโดยตรง

ประกอบด้วยผู้บริหารมูลนิธิ และเจ้าหน้าที่มูลนิธิที่มีฐานในการฝังศพนิรนาม ซึ่งมีหน้าที่ด้านการจัดการศพนิรนาม การดูแลการฝังศพ การจัดการข้อมูลศพ หรือการจัดการสุสาน ซึ่งการสัมภาษณ์เชิงลึก มีเป้าหมายเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่จำเป็นต่อการวิเคราะห์เพื่อนำไปสู่แนวทางการพัฒนามูลนิธิที่มีฐานฝังศพนิรนามในประเทศ มีการกำหนดประเด็นเพื่อให้ได้คำตอบที่จะเป็นข้อมูลนำไปวิเคราะห์ เพื่อตอบวัตถุประสงค์ตามที่ได้กำหนดไว้ การวิเคราะห์ข้อมูลเป็นการนำเอาทฤษฎี หลักการ กฎหมาย ระเบียบ แนวการปฏิบัติ ทั้งต่างประเทศและประเทศไทยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศพในสุสาน รวมทั้งข้อมูลที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรม และข้อมูลที่ได้จากวิธีการวิจัยอื่น ๆ เพื่อนำไปสู่คำตอบจากการวิจัย

2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ใช้วิธีการคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง ได้แก่ มูลนิธิที่มีภารกิจด้านการจัดการศพนิรนาม การดูแลการฝังศพ การจัดการข้อมูลศพ หรือการจัดการสุสาน ดังนี้ 1) มูลนิธิอนุศาสตร์สงเคราะห์ จังหวัดชลบุรี 2) พุทธสมาคมสว่างอริยธรรมสถาน จังหวัดนครนายก 3) มูลนิธิสว่างขอนแก่นสามัคคีอุทิศ จังหวัดขอนแก่น 4) มูลนิธิอุตรสว่างเมธาธรรมสถาน จังหวัดอุดรธานี 5) มูลนิธิสว่างพรกุศล จังหวัดระยอง 6) มูลนิธิประสาทบุญสถาน จังหวัดพิษณุโลก 7) มูลนิธิสว่างเมตตาธรรมสถาน จังหวัดนครราชสีมา 8) มูลนิธิสว่างบำเพ็ญธรรมสถาน จังหวัดปราจีนบุรี 9) มูลนิธิสว่างเที่ยงธรรมสถาน อรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว 10) มูลนิธิสว่างบริบูรณ์ธรรมสถาน จังหวัดชลบุรี

3. เครื่องมือการวิจัยที่ใช้ในการเก็บข้อมูลเป็นแบบสัมภาษณ์อย่างมีโครงสร้าง (structure interview) โดยมีการกำหนดคำถามในการสัมภาษณ์ไว้ล่วงหน้าด้วยคำถามปลายเปิด เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญสามารถเสนอความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่ และได้ข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริง ซึ่งจะตั้งคำถามตามลำดับอย่างเป็นระบบ และเก็บข้อมูลที่สอดคล้องกับหัวข้อที่กำหนด คำถามจะเกี่ยวกับบทบาทของมูลนิธิในการจัดการศพนิรนามในสุสาน และปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทของมูลนิธิที่มีฐานฝังศพนิรนามในประเทศไทย เพื่อนำไปสู่แนวทางการพัฒนามูลนิธิที่มีฐานฝังศพนิรนามในประเทศ โดยแบ่งคำถามในด้านบทบาทของมูลนิธิในการจัดการศพนิรนามในสุสานเป็น 5 ด้าน ดังนี้ 1) การรับศพมาฝังในสุสาน 2) การบันทึกข้อมูลก่อนฝัง/การฝังศพ 3) การขุดศพ 4) ระยะเวลาการฝังศพ 5) วิธีการจัดการศพเมื่อครบระยะเวลาการฝังศพ และคำถามในด้านปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทของมูลนิธิที่มีฐานฝังศพนิรนามในประเทศไทย แบ่งเป็น 4 ด้าน ดังนี้ 1) โครงสร้างขององค์กร 2) เงินทุน 3) บุคลากร 4) การมีส่วนร่วมทางสังคม

ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาสรุปประเด็นโดยวิเคราะห์ สาระ (Content Analysis) เกี่ยวกับบทบาทของมูลนิธิในการจัดการศพนิรนามในสุสานเป็น 5 ด้าน และปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทของมูลนิธิที่มีฐานฝังศพนิรนามในประเทศไทยทั้ง 4 ด้าน แล้วนำเสนอเชิงบรรยายประกอบการอภิปรายผล โดยมีขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

1. นำข้อมูลมาจัดกลุ่มประเด็น (Grouping)
2. วิเคราะห์ตามประเด็นของข้อมูล โดยการอธิบายความ (Explanation) และการตีความข้อมูล (Interpretation)
3. อภิปรายผลพร้อมพรรณนาความ (Description)

ขั้นตอนที่ 4 การสรุปผลการศึกษาวิจัย เป็นกระบวนการนำเนื้อหาสาระที่ได้มาสังเคราะห์เปรียบเทียบ แล้วจึงสรุปเป็นประเด็นสำคัญ ๆ นำเสนอข้อมูลในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) วิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของมูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทยต่อการจัดการศพนิรนาม รวมทั้งปัจจัยที่มีผลบทบาทของมูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทยเพื่อนำไปสู่การนำเสนอแนวทางการพัฒนามูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทยต่อการจัดการศพนิรนาม

8. ผลการศึกษา

การวิเคราะห์บทบาทมูลนิธิในการจัดการศพนิรนาม : ศึกษามูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทย จากการศึกษากลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึกสามารถสรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

8.1 วิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของมูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนาม

ผลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญพบว่า

1. การรับศพมาฝังในสุสาน

การรับศพจากโรงพยาบาลมาฝังในสุสานพิจารณาจากโรงพยาบาลและมูลนิธิจะมีการจัดทำข้อตกลงความร่วมมือระหว่างกัน หรือ

เป็นมูลนิธิในพื้นที่ที่โรงพยาบาลนั้นตั้งอยู่ ซึ่งจะมีการจัดทำข้อตกลง หรือเงื่อนไขการรับศพ ดังนี้

1.1 ข้อตกลงหรือข้อกำหนดที่จัดทำไว้กับโรงพยาบาลซึ่งจะมีการกำหนดให้มูลนิธิมารับศพภายในระยะเวลาที่วัน ซึ่งเมื่อมูลนิธิได้รับเอกสารจากโรงพยาบาล จะมีการนัดวันเพื่อมารับศพ แต่ในบางครั้งเมื่อมารับศพ จำนวนศพที่ต้องรับอาจไม่ตรงกับเอกสาร เช่น เอกสารแจ้งให้มารับ 10 ศพ แต่เมื่อไปรับอาจเหลือศพเพียง 7 หรือ 8 ศพ เพราะบางศพญาติมารับแล้ว

1.2 กรณีที่มีศพปริมาณมากโรงพยาบาลจะประสานให้มูลนิธิมารับศปก่อนกำหนดซึ่งจะมีการนัดหมายล่วงหน้า

1.3 กรณีที่โรงพยาบาลมีข้อตกลงมากกว่า 1 มูลนิธิที่จะรับศพไปฝัง อาจมีการกำหนดเป็นวันคู่กับวันคี่ แล้วแต่ข้อตกลงที่โรงพยาบาลกำหนดข้อตกลงไว้กับมูลนิธิ

1.4 นอกจากนี้ยังมีกรณีที่ศพที่สามารถพิสูจน์ได้แล้วว่าเป็นใครแต่ญาติประสงค์ฝากศพไว้ในสุสานของมูลนิธิเป็นการชั่วคราวก่อนหรือกรณีที่ญาติไม่ประสงค์รับศพกลับ และมอบศพให้มูลนิธิเก็บศพไว้ทำพิธีทางศาสนา

การปฏิบัติของมูลนิธิส่วนใหญ่จะปฏิบัติตามแนวทางที่เคยปฏิบัติกันมา (ปฏิบัติตามกันมารุ่นสู่รุ่น) สำหรับเจ้าหน้าที่ของมูลนิธิที่จะทำหน้าที่รับศพจะมีการแจ้งชื่อ-นามสกุล ให้โรงพยาบาลทราบว่าเป็นบุคคลใด หากมีการเปลี่ยนแปลงจะมีการแจ้งให้โรงพยาบาลทราบก่อนวันมารับศพ การรับศพจะต้องมีการตรวจสอบเอกสารกับข้อมูลศพ ก่อนการรับศพไปสุสาน สำหรับการ จัดเก็บเอกสารมีทั้งแบบเก็บเป็นกระดาษและเก็บไว้ในระบบคอมพิวเตอร์

2. การบันทึกข้อมูลก่อนฝัง/การฝังศพ

เมื่อศพมาถึงสุสานเจ้าหน้าที่มูลนิธิจะดำเนินการตรวจสอบว่าศพที่รับมาจากโรงพยาบาลตรงตามเอกสารหรือไม่ หากตรงตามหมายเลขที่แจ้งและเอกสารถูกต้องตรงกัน จะมีการบันทึกข้อมูลศพลงในทะเบียนคุมของสุสาน ซึ่งจะทำให้สามารถตรวจสอบย้อนกลับได้ การถ่ายภาพศพบางครั้งอาจไม่มีการถ่ายภาพและจะมีหนังสือจากโรงพยาบาลมอบศพให้มูลนิธิ การฝังศพเรียงเป็นแถวโดยหลุมฝังศพมีหลายรูปแบบ ถ้าบางมูลนิธิที่มีสุสานขนาดใหญ่จะมีการแบ่งเป็นโซน เช่น โซน A โซน B หรืออาจแบ่งเป็นโซนชาย หญิง ศพคต ศพฝากฝัง ญาติมอบศพให้มูลนิธิ และเด็ก ศพนิรนามและศพไร้ญาติรวมกัน ลักษณะหลุมศพมีการทำฝังหลุมศพซึ่งยังในรูปแบบกระดาช ก่อนการฝังศพบางมูลนิธิมีการนิมนต์พระมาสวดทำพิธีก่อน และบางมูลนิธิในแต่ละปีมีการจัดเช่นไหว้วันเทศกาลเซ็งเม้งให้ศพเหล่านี้ด้วย ข้อมูลและภาพศพจะเก็บใส่แฟ้มเอกสารหรือบางมูลนิธิเก็บในระบบคอมพิวเตอร์ สุสานอาจมีหรือไม่มีเจ้าหน้าที่เฝ้าอยู่ประจำ และอาจมีประตูที่สามารถปิดได้ หรือมีกล้องวงจรปิดติดบริเวณสุสาน

3. การขุดศพ

การขอขุดศพจากสุสานมูลนิธิจะดำเนินการขุดศพได้ในกรณี ดังนี้

3.1 ญาติของศพหรือผู้มีสิทธิรับศพ โดยญาติต้องมีเอกสารจากสถานีตำรวจเจ้าของคดีเพื่อมาขอรับศพ สำเนาบัตรประชาชนของผู้รับศพ ซึ่งจะต้องตรงกับเอกสารจากสถานีตำรวจ สำเนาทะเบียนบ้านผู้ขอขุด ชื่อต้องถูกต้องตรงกับเอกสารผู้เสียชีวิต เมื่อมีการขุดศพคืนญาติแล้ว

มูลนิธิจะเก็บหลักฐานการคืนศพให้ญาติไว้กรณีมีการตรวจสอบในอนาคต

3.2 โรงพยาบาลที่ชั้นสุดศพ อาจมีความจำเป็นต้องขอขุดศพขึ้นมาเพื่อตรวจพิสูจน์เพิ่มเติม ทั้งนี้การขุดศพขึ้นมาจะมีการบันทึกข้อมูลในทะเบียนคุมของสุสาน

ทั้งนี้ มูลนิธิจะให้ความสำคัญกับการขอขุดศพมากกว่าการรับศพมาฝัง การขอรับศพของบางมูลนิธิ โรงพยาบาลจะไม่ยุ่งเกี่ยวกับการขอขุดศพจากญาติให้มูลนิธิดำเนินการได้เลย

4. ระยะเวลาการฝังศพ

ระยะเวลาการจัดเก็บศพนิรนามของแต่ละมูลนิธิไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่ปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้

- 1) ขนาดของพื้นที่สุสาน
- 2) จำนวนหลุมศพ
- 3) ความเชื่อของมูลนิธิ ซึ่งจะมีการทำพิธีถามเทพเจ้าได้ฮวงโจวซือ ให้ท่านพิจารณาอนุญาตในการทำพิธีล้างป่าช้า รวมถึงโอกาสปีมงคล ฤกษ์ยาม
- 4) ปริมาณศพ (ประมาณ 600 ศพ)
- 5) ความพร้อมของเงินทุนและบุคลากร
- 6) ความเห็นของกรรมการมูลนิธิซึ่งระยะเวลาการฝังศพของแต่ละมูลนิธิไม่เท่ากัน เช่น จัดเก็บศพไม่น้อยกว่า 2 ปี เพื่อญาติมาตามหา หลังจาก 2 ปี สามารถล้างป่าช้าได้ บางมูลนิธิเก็บไว้ 10 ปี เมื่อครบระยะเวลา 10 ปี มีศพเท่าไรสามารถดำเนินพิธีล้างป่าช้าได้เลย ทั้งศพคตและศพไร้ญาติ (ไม่ขึ้นอยู่กับปริมาณศพจะมากหรือน้อย) หรือบางมูลนิธิเห็นว่าระยะเวลา 5 ปีเพียงพอแล้ว เนื่องจากปัจจุบันการสื่อสารมีความสะดวกรวดเร็ว ญาติผู้สูญหายสามารถติดตามได้เร็วขึ้น หากมีระยะเวลาเก็บศพไว้นานก็จะมีค่าใช้จ่ายในการเก็บรักษา บางมูลนิธิขึ้นอยู่กับพร้อม ในกรณีที่ศพในสุสาน

ไม่เพียงพอสามารถขอรับศพจากมูลนิธิอื่นในเครือเพื่อให้ได้ปริมาณศพที่เพียงพอในการทำพิธีล้างป่าช้า สำหรับบางมูลนิธิที่ได้รับศพจากที่โรงพยาบาลมอบให้แล้วจะไม่สามารถขอคืนศพไปดำเนินการใด ๆ ต่อได้ เพราะมูลนิธิได้ยึดเอกสารการมอบศพเป็นหลักฐานการมอบศพจากทางโรงพยาบาลแล้ว แม้ภายหลังจะมีญาติมาขอศพกลับก็ไม่สามารถรับศพกลับไปดำเนินการใด ๆ ได้ แต่ญาติสามารถมาเคารพศพที่สุสานได้ นอกจากนี้มูลนิธิยังเห็นว่าถ้ารัฐมีการเก็บข้อมูลศพครบถ้วนแล้วสามารถล้างป่าช้าได้

5. วิธีการจัดการศพเมื่อครบระยะเวลาการฝังศพ

การจัดการศพที่ฝังไว้ของแต่ละมูลนิธิไม่มีกำหนดระยะเวลาแน่นอน มูลนิธิจะจัดพิธีที่เรียกว่า พิธีล้างป่าช้าและเก็บศพไร้ญาติ เป็นพิธีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านาน ตามความเชื่อของชาวไทยเชื้อสายจีน ที่ว่าหากทำการขุดศพไร้ญาติขึ้นมาบำเพ็ญกุศล สวดพระอภิธรรมต่าง ๆ อัญเชิญดวงวิญญาณมาประกอบพิธีทางศาสนาทั้งไทยและจีน และฌาปนกิจ เพื่อให้ดวงวิญญาณศพที่ขุดขึ้นมาได้ไปสู่ภพภูมิที่ดี เป็นประเพณีความเชื่อที่ถือเป็นมหากุศลที่ยิ่งใหญ่ที่ให้ประชาชนที่มีจิตศรัทธามาร่วมทำบุญ โดยผู้ที่เข้าร่วมพิธีล้างป่าช้าจะต้องมีการถือศีลกินเจก่อนอย่างน้อย 5-7 วัน เพื่อชำระล้างกายและใจให้สะอาด และก่อนเข้าร่วมพิธี ทุกคนจะได้รับแจก “ธูป” เพื่อป้องกันสิ่งไม่ดีเข้าตัว จำนวนวันที่จะใช้ในพิธีล้างป่าช้า คนทรงของเทพเจ้าจะเป็นผู้กำหนด มีการจัดทำกำหนดการวางแผนการจัดงาน และแจ้งให้มูลนิธิในเครือเข้ามามีส่วนร่วมช่วยทั้งการระดมทุน และ

การเข้ามาร่วมล้างป่าช้า รวมทั้งการจัดการอื่นภายในงานด้วย การแจ้งจะมีการขึ้นป้ายประกาศเป็นเวลาประมาณ 3 เดือนว่าจะมีพิธีการล้างป่าช้ามีใครคัดค้านหรือติดต่อขอรับศพคืนหรือไม่ การติดประกาศจะไม่มีรายชื่อศพหากเกินระยะเวลาที่กำหนดจะทำการล้างป่าช้าก่อนทำพิธีล้างป่าช้าจะมีการทำหนังสือขออนุญาตผู้ว่าราชการจังหวัด นอกจากนี้บางมูลนิธิเมื่อถึงเวลาล้างป่าช้า ไม่มีการแจ้งโรงพยาบาลหรือเจ้าหน้าที่ตำรวจทราบ บางกรณีมีการแจ้งโรงพยาบาลหรือเจ้าหน้าที่ตำรวจก่อนที่จะมีการล้างป่าช้าเนื่องจากเห็นว่าเพื่อป้องกันความผิดพลาดที่อาจเกิดขึ้น แต่ไม่ได้เป็นการขออนุญาตเป็นการแจ้งเพื่อทราบ ซึ่งจะมีการแจ้งว่าจะทำการล้างป่าช้าในช่วงปี เดือน ไหน บางมูลนิธิเก็บเอกสารการล้างป่าช้าไว้ 3-4 ปี ก่อนจะมีการทำลายเอกสาร

8.2 ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อมูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทย

1. โครงสร้างขององค์กร

โครงสร้างองค์กรของมูลนิธิ/สมาคมมีการจดทะเบียนจัดตั้งมูลนิธิมีการดำเนินงานโดยคณะกรรมการ มีกิจการ เช่น ดำเนินการช่วยเหลือกรณีเหตุและสาธารณภัยต่าง ๆ การสงเคราะห์ศพไร้ญาติหรือขาดแคลนทุนทรัพย์ กิจการสาธารณประโยชน์ ทั้งการประสานงานกับหลาย ๆ องค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนร่วมมือกับบุคคลองค์กรหน่วยงานหรือกลุ่มต่าง ๆ ในการทำงานในหลายบทบาทโดยมูลนิธิ/สมาคมจะมีการรวมตัวในรูปแบบเครือข่าย เช่น สมาคมพุทธมามกสงเคราะห์การกุศลแห่งประเทศไทย-เม่งเลียง หรือที่เรียกว่า กู้ภัยสว่าง

เป็นมูลนิธิการเครื่องจักรเครื่องช่วยจัดตั้งใหญ่ที่สุดในประเทศไทย สมาคมสหพันธ์การกุศล “เด็กกำพร้า” แห่งประเทศไทย สมาคมเครื่องมูลนิธิการพุทธธรรมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย (ฟงไต้เซี่ยมเกาะ) รวมทั้งไต้ฮงกง เป็นต้น

ดังนั้นงานการสงเคราะห์ศพนิรนามหรือศพไร้ญาติจึงเป็นกิจการส่วนหนึ่งของมูลนิธิที่ไม่แสวงหากำไร การดำเนินงานผ่านความเห็นชอบของประธานและคณะกรรมการมูลนิธิ ซึ่งประธานมูลนิธิจะมีวาระการดำรงตำแหน่ง ในส่วนของรายได้มาจากเงินบริจาคของสาธารณชน ไม่มีส่วนที่รัฐสนับสนุน ดังนั้นศักยภาพของแต่ละมูลนิธิจึงมีไม่เท่ากัน และการจะใช้งบประมาณจึงต้องมีความโปร่งใส และประธานมีอำนาจในการตัดสินใจ หรืออาจขึ้นอยู่กับคณะกรรมการ ซึ่งโดยส่วนมากไม่เป็นระบบรูปแบบการบริหารไม่มีความชัดเจน แนวทางการปฏิบัติจะปฏิบัติเฉพาะหน้า หรือตามที่ได้รับมอบหมายในแต่ละเฉพาะกิจหรือ ขึ้นอยู่กับผู้บริหารจะสั่งการ แสดงให้เห็นว่ามูลนิธิส่วนใหญ่ยังไม่ชัดเจนในเรื่องของการบริหารจัดการที่เป็นรูปธรรม (วิรัชยุพา ณ สงขลา, 2566, หน้า 310) เนื่องจากกิจการการสงเคราะห์ศพต้องใช้เงินทุนในการจัดการทั้งค่าวัสดุอุปกรณ์ป้องกันอันตรายให้เจ้าหน้าที่มูลนิธิการรับ-ส่งศพ เจ้าหน้าที่รับ-ส่งศพ เจ้าหน้าที่ดูแลสุสาน ค่าใช้จ่ายในการจัดการพื้นที่ฝังศพในสุสาน ซึ่งกิจการการสงเคราะห์ศพนิรนามหรือศพไร้ญาติจะมีทั้งมูลนิธิที่มีสุสานในการรับฝังศพกับแบบที่ไม่มีสุสานรับฝังศพ ซึ่งอาศัยมูลนิธิในเครื่องฝังศพ แต่ในปัจจุบันพบว่าบางมูลนิธิมีการสนับสนุนหน่วยงานรัฐในการติดตามคนหาย เนื่องจากมูลนิธิมีเครือข่ายเกือบทั่วประเทศ

ตัวอย่างมูลนิธิในเครื่องฝังได้มีมูลนิธิในเครื่องมากกว่า 40 ฟงไต้ และยังมีการประสานงานระหว่างมูลนิธิในเครื่องและนอกเครื่องช่วยสามารถประสานงานส่งข้อมูลเพื่อช่วยในการติดตามคนหายได้

2. เงินทุน

ในแต่ละปีมูลนิธิในเครื่องจะมีการประชุมประจำปี ซึ่งแต่ละมูลนิธิจะกำหนดการจัดประชุม เช่น มูลนิธิที่อยู่ในเครื่องสมาคมฟงไต้ มีการประชุมปีละ 3-4 ครั้ง จะมีการหารือร่วมกันในการกำหนดว่าในปีไหน มูลนิธิใดจะทำพิธีล้างป่าช้า ในปีหนึ่งอาจมีมากกว่า 1 มูลนิธิที่จะล้างป่าช้า การล้างป่าช้าพิจารณาจากความพร้อมของมูลนิธิ เงิน ลำดับของมูลนิธิในเครื่องฟงไต้ ฟงไต้ไหนพร้อมก็สามารถดำเนินการได้ ถ้ามีหลายมูลนิธิที่มีความพร้อมที่จะล้างป่าช้าพร้อมกัน ประธานฟงไต้ก็จะเป็นผู้พิจารณาการล้างป่าช้าซึ่งจะต้องมีศพอย่างน้อย 300 ศพ ขึ้นไป โดยจะต้องมีการเสนอในที่ประชุมใหญ่ก่อน รวมทั้งจะต้องขึ้นอยู่กับเทพเจ้าไต้ฮงโจวซือ จะเป็นผู้เรียงลำดับปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งคือมูลนิธิจะต้องมีเงินทุนหรืออาจต้องมีการระดมทุนของมูลนิธิในเครื่องก่อนการจัดงานพิธีล้างป่าช้า การจัดพิธีล้างป่าช้าถือเป็นมหากุศล ซึ่งจะมีจิตอาสา-อาสาสมัครและผู้ใจบุญไปร่วมพิธีจำนวนมาก ถ้าศพที่ทำพิธีมีจำนวนมากจะทำให้งานนั้นเป็นงานบุญที่ยิ่งใหญ่มาก โดยเป็นการร่วมแรงร่วมใจในการขุดศพ ล้างกระดูก หรือเป็นผู้สนับสนุนปัจจัยต่าง ๆ เช่น ถุงใส่ศพ เสื้อผ้าศพ บริจาคโลงศพ มีการเปิดรับบริจาคตามจิตศรัทธา แต่ปัจจุบันนี้มูลนิธิก็มีความคาดหวังให้รัฐมีงบประมาณสนับสนุนการดำเนินการของมูลนิธิบางส่วน หรือ

ค่าตอบแทนที่ไม่ใช่ลักษณะของเงินสนับสนุน เพื่อก่อให้เกิดแรงจูงใจในการทำงานให้ดีขึ้น เกิดการมีส่วนร่วมมากยิ่งขึ้น และทำให้เกิด การขับเคลื่อนงานในด้านนี้ต่อไป

3. บุคลากร

เจ้าหน้าที่มูลนิธิส่วนใหญ่ไม่มีค่าตอบแทน เป็นเพียงงานอาสาที่เข้ามาทำงานด้วยจิตศรัทธา การเข้าสมัครเป็นอาสาเจ้าหน้าที่มูลนิธิด้วยความพอใจเพื่อให้ตนเองรู้สึกมีคุณค่ามีเกียรติและมีประโยชน์ต่อสังคม การปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่มูลนิธิเป็นแบบพี่สอนน้องปฏิบัติ ต่อ ๆ กันมา สำหรับเจ้าหน้าที่มูลนิธิมีทั้งแบบ หมุนเวียนกันปฏิบัติงาน และแบบเฉพาะเจาะจง บุคคลที่ปฏิบัติงานในด้านนั้น ๆ งานของมูลนิธิเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยสนับสนุนการทำงานของ หน่วยงานรัฐได้หลายอย่าง ดังนั้นบทบาทของ มูลนิธิในการจัดการศพนิรนามในแต่ละพื้นที่ จึงมีวิธีการจัดการที่แตกต่างกัน หรืออาจมีการ จัดการคล้ายคลึงกัน รัฐจึงต้องฝึกอบรมให้ความรู้ เนื่องจากรัฐจะเป็นผู้กำหนดแนวทางหรือขั้นตอน การปฏิบัติงานเพื่อให้เจ้าหน้าที่มูลนิธิสามารถ เป็นผู้ช่วยหรือสนับสนุนในภารกิจนั้น ๆ ได้ ถ้ารัฐ ขาดแคลนงบประมาณ การฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ มูลนิธิอาจขาดความต่อเนื่อง จึงต้องใช้วิธีการ พี่สอนน้อง และเรียนรู้จากประสบการณ์การทำงานเอง

4. การมีส่วนร่วมทางสังคม

มูลนิธิในประเทศไทย ถูกกำกับดูแลโดย กระทรวงมหาดไทย โดยมีนายทะเบียนซึ่งเป็น ปลัดกระทรวงมหาดไทยในกรุงเทพมหานคร และในจังหวัดอื่นมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็น นายทะเบียน เป็นผู้ที่มิอำนาจตรวจสอบมูลนิธิ

ส่วนผู้ที่ทำการตรวจสอบเรื่องการรับจดทะเบียน จะเป็นสำนักงานเขตหรืออำเภอที่สำนักงาน ใหญ่ของมูลนิธิตั้งอยู่ จะเห็นได้ว่าประเทศไทย ไม่มีองค์กรที่ทำการกำกับดูแลมูลนิธิโดยเฉพาะ มูลนิธิจัดตั้งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์หลักคือ ช่วยเหลือสังคม ประชาชน หรือผู้ด้อยโอกาส หรือส่งเสริมวัฒนธรรมและจริยธรรมอันดีของสังคม เป็นการดำเนินการเพื่อสาธารณประโยชน์ มูลนิธิจึงมีบทบาทสำคัญในการเป็นส่วนหนึ่ง ของการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมที่บางครั้ง หน่วยงานภาครัฐไม่สามารถแก้ปัญหาได้ มูลนิธิ จึงเป็นเสมือนเครื่องมือที่จะมาเติมเต็มส่วนที่ ภาครัฐเข้าไปจัดการได้ไม่เพียงพอกับความต้องการ ของประชาชน (นัฏวรรณ รุจิณรงค์ และ ประพิน นุชเปี่ยม, 2562, หน้า 207 และ 209) ตัวอย่างมูลนิธิที่มีสุสานรับฝากฝังศพนิรนาม เนื่องจากหน่วยงานรัฐไม่มีสถานที่สำหรับรับฝาก ฝังศพนิรนามเหล่านี้ หรือการเก็บศพไร้ญาติ การรับ-ส่งศพ และปัจจุบันยังช่วยสนับสนุนในการ ติดตามคนหาย มูลนิธิจึงเข้ามามีส่วนร่วม ในการดำเนินงานร่วมกับภาครัฐ นอกจากนี้ จะเห็นได้ว่ามูลนิธิเข้ามามีบทบาทมีส่วนร่วม ในรูปแบบอื่น ๆ เช่น เป็นคณะกรรมการ หรือ คณะอนุกรรมการ ซึ่งจะก่อให้เกิดความน่าเชื่อถือ และความชอบธรรม เนื่องจากกระบวนการ ตัดสินใจ มีความโปร่งใส และเป็นการเปิดโอกาส ให้มูลนิธิเข้ามามีส่วนร่วม จะสร้างความน่าเชื่อถือ ต่อสาธารณชน

8.3 แนวทางการพัฒนามูลนิธิที่มีสุสาน ฝังศพนิรนามในประเทศไทย

จากศึกษาวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของ มูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทย

ต่อการจัดการศพนิรนาม และปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทของมูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนาม นำไปสู่แนวทางการพัฒนามูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศ ซึ่งควรมีการผลักดันแนวทางในด้านต่าง ๆ ผ่านหน่วยงานที่มีความน่าเชื่อถือ อาทิ ผู้ตรวจการแผ่นดิน ซึ่งเป็นองค์กรอิสระ มุ่งคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนที่จะสามารถเสนอแนะความคิดเห็นต่อคณะรัฐมนตรี เพื่อให้เกิดการดำเนินงานที่เป็นรูปธรรม ดังนี้

1. การสร้างหลักเกณฑ์ กฎ ระเบียบ หรือกฎหมาย

เนื่องจากมูลนิธิในประเทศไทยยังคงมีแนวทางการปฏิบัติที่แตกต่างกัน และปัจจุบันองค์ความรู้ทางด้านวิชาการมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นรัฐควรจะต้องมีการกำหนดหลักเกณฑ์มาตรฐาน แนวทางการปฏิบัติงานให้กับมูลนิธิไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการจัดเก็บศพ กระบวนการฝัง การขุด ทาลาย การจัดเก็บ และบันทึกข้อมูล ควรเป็นในรูปแบบเดียวกัน มีศูนย์กลางในการรวบรวมข้อมูลและส่งต่อข้อมูล เพื่อให้เกิดความรวดเร็ว สร้างความน่าเชื่อถือในการค้นหาศพนิรนามและศพไร้ญาติ หรือการหาข้อมูลหลังถูกจัดเก็บ อีกทั้งสามารถตรวจสอบข้อมูลย้อนกลับได้แต่ในทางปฏิบัติที่ควรควบคุมการปฏิบัติงานของมูลนิธิให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ แนวทางเดียวกันอาจเป็นไปได้ยาก เนื่องจากเป็นมูลนิธิเป็นงานจิตอาสา เป็นข้อจำกัดที่รัฐต้องพึ่งพามูลนิธิในสถานที่การรับเก็บรักษาศพ รวมทั้งงานด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการจัดการศพนิรนาม แต่ศพเหล่านี้ถือเป็นวัตถุพยานในคดีที่รัฐจะต้องดูแล เก็บรักษาให้มีความสมบูรณ์ปลอดภัย แม้ว่าปัจจุบันจะมีระเบียบ

สำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการสนับสนุนการปฏิบัติงานติดตามคนหาย และการพิสูจน์คนนิรนามและศพนิรนาม พ.ศ. 2564 แต่ระเบียบฯ ดังกล่าวยังขาดสภาพการบังคับการปฏิบัติงาน (ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการสนับสนุนการปฏิบัติงานติดตามคนหายและการพิสูจน์คนนิรนามและศพนิรนาม พ.ศ. 2564, 2564, หน้า 1-5) ดังนั้นการออกกฎหมายในระดับที่สูงขึ้นมา เพื่อกำหนดการปฏิบัติงานในด้านนี้จึงเป็นทางออกที่รัฐควรปฏิบัติ ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เป็นการกระทบความรู้สึกที่มูลนิธิปฏิบัติ สืบต่อกันมาอย่างยาวนาน จึงควรทำความเข้าใจ มีการหารือร่วมกัน เพราะสุดท้ายบุคคลที่จะได้รับประโยชน์สูงสุดคือประชาชน

2. การพัฒนาศักยภาพของมูลนิธิ

เนื่องจากเจ้าหน้าที่มูลนิธิเป็นอาสาที่เข้ามาช่วยหรือสนับสนุนการปฏิบัติของเจ้าหน้าที่รัฐ ดังนั้นควรจะต้องมีการจัดอบรมให้ความรู้กับมูลนิธิ ส่งเสริมและเพิ่มขีดความสามารถของมูลนิธิ พัฒนาองค์ความรู้ของเจ้าหน้าที่มูลนิธิ เพื่อให้ทำงานให้รัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพ องค์ความรู้ต่าง ๆ เช่น ความสำคัญของการเก็บข้อมูลอัตลักษณ์บุคคลศพนิรนาม การป้องกันสถานที่เกิดเหตุ การเก็บรวบรวมวัตถุพยานที่ถูกต้อง แนวทางการติดตามคนหาย เพื่อให้เจ้าหน้าที่มูลนิธิมีแนวทางการปฏิบัติงานที่ชัดเจนเป็นมาตรฐานเดียวกันทั้งประเทศ นอกจากนี้ควรมีการจัดทำทะเบียนผู้ที่ผ่านการฝึกอบรม โดยอาจแบ่งเป็นระดับ อาทิ ระดับต้น ระดับกลาง ระดับสูง มีการประเมินผลการปฏิบัติ มีการมอบวุฒิบัตร หากเจ้าหน้าที่มูลนิธิผ่านการฝึกอบรมเพื่อเป็นสิ่งรับรองในการปฏิบัติหน้าที่ และ

การตรวจสอบตามที่รัฐกำหนด สำหรับการพัฒนาองค์ความรู้ให้กับเจ้าหน้าที่มูลนิธิในอนาคต อาจต้องมีการสร้างแรงจูงใจในการปฏิบัติงานมีรางวัลเพื่อเป็นการยกย่องเชิดชูเกียรติในส่วนนี้จะเป็นแรงจูงใจ ที่ทำให้เกิดการขับเคลื่อนในการทำงานภาคมูลนิธิได้ หรือรัฐสนับสนุนงบประมาณค่าวัสดุอุปกรณ์การปฏิบัติงาน ส่งเสริมและสนับสนุนการนำเทคโนโลยีและนวัตกรรมเข้ามาช่วยในการปฏิบัติงาน เพื่อเป็นเครื่องจูงใจ ในการสร้างมาตรฐานที่ตรงกันของมูลนิธิและรัฐ และเพื่อเป็นการสร้างขวัญกำลังใจในการปฏิบัติงานให้กับมูลนิธิ

3. การสนับสนุนงบประมาณ

สิทธิ์ สุนทรยุทธ์ (2558, หน้า 60) จากข้อมูลที่ผ่านมา และข้อมูลในปัจจุบันแสดงให้เห็นว่า การทำงานขององค์กรไม่แสวงหาผลกำไร อยู่ในสภาพแวดล้อมของการแข่งขันมากยิ่งขึ้น การสร้างความได้เปรียบเชิงการแข่งขันสามารถพิจารณาได้จากการสร้าง และการพัฒนาความร่วมมือ (collaboration) กับชุมชน สังคม เครือข่ายองค์กรไม่แสวงหาผลกำไร องค์กรไม่แสวงหาผลกำไรระดับโลก ภาครัฐ และภาคเอกชน เพื่อความร่วมมือในการดำเนินงาน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การทำงานแบบแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาองค์กรไม่แสวงหาผลกำไร (วุฒิชัย อรัญชัยโพชฌงค์, 2559, หน้า 45) การสร้างชื่อเสียง อันนำมาซึ่งรายได้จากการรับบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธา โดยที่เงินที่ได้รับบริจาคไม่มีความสม่ำเสมอในแต่ละปี อันอาจทำให้การสนับสนุนงานหรือกิจการของรัฐอาจไม่ครบถ้วนสมบูรณ์และมีประสิทธิภาพเท่าที่ควร ดังนั้นรัฐเองควรจะต้องมีการจัดสวัสดิการ หรือค่าตอบแทน นอกจากนี้

หากกิจกรรมที่มูลนิธิดำเนินการในด้านการจัดการศพนิรนาม การดูแลการฝังศพ การจัดการข้อมูลศพ หรือการจัดการสุสาน รัฐควรจัดสรรงบประมาณ หรือหาแนวทางการของงบประมาณมาสนับสนุนมูลนิธิ เพื่อเป็นแนวทางการส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของมูลนิธิในการทำงานด้านพัฒนาสังคม เป็นการกระตุ้นให้เกิดการทำงานได้ ในส่วนนี้จะเป็นสิ่งที่ดีมากเพราะจะทำให้มูลนิธิมีกำลังใจที่จะปฏิบัติหน้าที่และผลการปฏิบัติงานมีคุณภาพและประสิทธิภาพตามที่รัฐต้องการ

4. การสร้างแรงจูงใจ

เป็นสิ่งกระตุ้นที่อยู่ภายในและมีอิทธิพลต่อการแสดงออกมาสู่ภายนอก ส่วนใหญ่ไม่ใช่ค่าตอบแทน เนื่องจากงานมูลนิธิเป็นเพียงงานอาสาเข้ามาทำงานเป็นความรู้สึกที่ตนเองมีคุณค่าต่องานที่ทำการมีส่วนร่วมได้รับการยอมรับมีเกียรติ และงานนั้นได้ช่วยเหลือผู้อื่นเป็นประโยชน์ต่อสังคม ประกอบกับงานด้านการสงเคราะห์ศพนิรนามและศพไร้ญาติเป็นงานไม่น่าอภิรมย์ เจ้าหน้าที่มูลนิธิต้องทุ่มเทเสียสละอย่างมาก ดังนั้นงานลักษณะนี้เป็นข้อจำกัดที่หาอาสาสมัครทำงานได้ยากกว่างานอื่น ๆ ดังนั้นการสร้างแรงจูงใจให้กับเจ้าหน้าที่เมื่อปฏิบัติงานสำเร็จ เช่น พิสูจน์ศพนิรนามที่ฝังไว้ได้ หรือติดตามญาติศพนิรนามพบแสดงให้เห็นความสำเร็จของงานจะเป็นการส่งเสริมให้เจ้าหน้าที่เกิดความรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งที่ปฏิบัติงานแล้วส่งผลให้ประสบความสำเร็จ โดยอาจจะมีการประกาศยกย่องชมเชย ประกาศเกียรติคุณหรือมอบรางวัลเพื่อให้เจ้าหน้าที่มูลนิธิเห็นความสำคัญของงานและความสำเร็จจากการปฏิบัติงานของตนเอง

9. สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

ตารางที่ 1 : ตารางเปรียบเทียบการดำเนินงานเดิมเปรียบเทียบกับแนวทางการพัฒนามูลนิธิ

หัวข้อ	การดำเนินการเดิม	แนวทางการพัฒนา
บทบาทหน้าที่	เป็นผู้ช่วยสนับสนุนหน่วยงานรัฐในด้าน การจัดการศพนิรนาม ศพไร้ญาติ โดย ปฏิบัติภายใต้ข้อตกลงกับหน่วยงานรัฐ แต่ยังมีข้อจำกัดของการปฏิบัติงาน ทั้งทางด้านบุคลากร ทรัพยากร และ เงินสนับสนุน	ออกกฎหมายเพื่อกำกับการดำเนินงานของ มูลนิธิให้มีความชัดเจน สร้างมาตรฐาน กำหนด หลักเกณฑ์แนวทางการปฏิบัติของมูลนิธิ ให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน และรัฐควรมีการสนับสนุนงบประมาณบางส่วน ในเรื่อง การจัดการศพนิรนาม
โครงสร้างองค์กรและบุคลากร	การบริหารงานไม่มีรูปแบบชัดเจน เจ้าหน้าที่ ไม่มีเงินเดือน เป็นจิตอาสาไม่มีงบประมาณ จากรัฐสนับสนุน การดำเนินงานมาจากการรับบริจาค กิจกรรมที่ดำเนินงานมูลนิธิ มาจากการตัดสินใจของประธานหรือ คณะกรรมการ	สร้างการมีส่วนร่วมทางสังคมร่วมกันระหว่าง มูลนิธิและหน่วยงานรัฐ มีการมอบรางวัล ประกาศเกียรติคุณ เพื่อเป็นขวัญกำลังใจ และ แสดงให้เห็นว่างานที่มูลนิธิปฏิบัติมีประโยชน์ ในการช่วยเหลือประชาชน และรัฐให้ความสำคัญในเรื่องนี้
การพัฒนาบุคลากร	การปฏิบัติงานแบบพี่สอนน้อง สละสลบ ประสพการณ์ ต่างคนต่างหน่วยต่างปฏิบัติ แนวทางการปฏิบัติงานยังแตกต่างกัน	มีการพัฒนาองค์ความรู้ให้กับเจ้าหน้าที่มูลนิธิ อย่างต่อเนื่อง โดยอาจแบ่งระดับการฝึกอบรม เป็นระดับต้น ระดับกลาง ระดับสูง มีการขึ้น ทะเบียนเจ้าหน้าที่มูลนิธิที่ผ่านการฝึกอบรม

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์บทบาท มูลนิธิในการจัดการศพนิรนาม : ศึกษามูลนิธิที่มี สุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทย สามารถสรุป และอภิปรายผลการศึกษาได้ ดังนี้

วัตถุประสงค์ที่ 1 เพื่อศึกษาวิเคราะห์ บทบาทหน้าที่ของมูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนาม ในประเทศไทยต่อการจัดการศพนิรนาม ผลการศึกษาพบว่า ด้านการรับศพมาฝังในสุสาน การบันทึกข้อมูลก่อนฝัง/การฝังศพ การขุดศพ ระยะเวลาการฝังศพและวิธีการจัดการศพเมื่อ ครบระยะเวลาการฝังศพเป็นการปฏิบัติงานที่ เกี่ยวข้องกับหน่วยงานรัฐหลายหน่วยงานที่มี

การจัดทำข้อตกลงความร่วมมือ หรือเงื่อนไข การรับศพกับโรงพยาบาล ซึ่งอาจเป็นเพียง มูลนิธิเดียว หรือหลายมูลนิธิ แล้วแต่ที่จะตกลงกัน นอกจากนี้ยังมีกรณีที่ญาติมีความประสงค์ ฝากศพไว้ในสุสานหรือกรณีที่ญาติไม่ประสงค์ รับศพกลับและมอบศพให้มูลนิธิเก็บศพไว้ทำ พิธีทางศาสนา มีการบันทึกข้อมูลก่อนฝัง การตรวจสอบความถูกต้อง การบันทึกข้อมูลศพ ลงในทะเบียนคุมของสุสาน สำหรับการฝังศพ เรียงเป็นแถว มีหลายรูปแบบ บางมูลนิธิที่มีสุสาน ขนาดใหญ่ จะมีการแบ่งเป็นโซน ลักษณะหลุมศพ มีการทำฝังหลุมศพซึ่งยังในรูปแบบกระดาศ

หรือระบบคอมพิวเตอร์ การขุดศพเมื่อญาติมาขอรับศพ หรือผู้มีสิทธิรับศพ หรือโรงพยาบาลขอขุดศพขึ้นมาเพื่อตรวจพิสูจน์เพิ่มเติม โดยจะต้องมีการบันทึกข้อมูลในทะเบียนคุมของสุสาน ส่วนระยะเวลาการฝังศพ การเก็บศพนิรนามของแต่ละมูลนิธิไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับขนาดของพื้นที่สุสาน ความเชื่อ ปริมาณศพ ความพร้อมของเงินทุน และบุคลากร ความเห็นของกรรมการมูลนิธิ ซึ่งระยะเวลาการฝังศพของแต่ละมูลนิธิไม่เท่ากัน เมื่อครบระยะเวลาการฝังศพ มูลนิธิจะจัดพิธีที่เรียกว่า พิธีล้างป่าช้าและเก็บศพไว้ญาติจำนวนวันที่จะใช้ในพิธีล้างป่าช้า คนทรงของเทพเจ้าจะเป็นผู้กำหนด ก่อนทำพิธีล้างป่าช้าจะมีการทำหนังสือขออนุญาตผู้ว่าราชการจังหวัด นอกจากนี้บางมูลนิธิเมื่อถึงเวลาล้างป่าช้า ไม่มีการแจ้งโรงพยาบาลหรือเจ้าหน้าที่ตำรวจทราบ บางกรณีมีการแจ้ง แต่ไม่ได้เป็นการขออนุญาตเป็นการแจ้งเพื่อทราบ

วัตถุประสงค์ที่ 2 เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลบทบาทของมูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทย ผลการศึกษาพบว่า ด้านโครงสร้างขององค์กร มูลนิธิดำเนินงานโดยคณะกรรมการเป็นเครื่องมือมูลนิธิ การดำเนินงานผ่านความเห็นชอบของประธานและคณะกรรมการมูลนิธิ ซึ่งประธานมีอำนาจตัดสินใจ รายได้มาจากเงินบริจาค ไม่มีส่วนที่รัฐสนับสนุน ดังนั้นศักยภาพของแต่ละมูลนิธิจึงไม่เท่ากัน บางมูลนิธิสนับสนุนหน่วยงานรัฐในการติดตามคนหาย ด้านเงินทุนการล้างป่าช้าจะมีการพิจารณาจากความพร้อมมูลนิธิ เงิน ลำดับของมูลนิธิในเครือ รวมทั้งขึ้นอยู่กับเทพเจ้าได้สองใจชื่อจะเป็นผู้เรียงลำดับ ปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งคือมูลนิธินั้น

จะต้องมีเงินทุน หรือจะต้องมีการระดมทุนของมูลนิธิในเครือก่อนการจัดงานพิธีล้างป่าช้า มูลนิธิมีความคาดหวังให้รัฐมีงบประมาณสนับสนุนการดำเนินการของมูลนิธิบางส่วน ด้านบุคลากรเจ้าหน้าที่มูลนิธิส่วนใหญ่ไม่มีค่าตอบแทนเป็นเพียงงานอาสาที่เข้ามาทำงานด้วยจิตศรัทธา การปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่มูลนิธิเป็นแบบที่สอนน้องปฏิบัติต่อ ๆ กันมา บทบาทของมูลนิธิในการจัดการศพนิรนามในแต่ละพื้นที่จึงมีวิธีการจัดการที่แตกต่างกัน หรืออาจคล้ายคลึงกัน รัฐจึงควรจัดการฝึกอบรม เนื่องจากรัฐจะเป็นผู้กำหนดแนวทางหรือขั้นตอนการปฏิบัติงาน เพื่อให้เจ้าหน้าที่มูลนิธิสามารถเป็นผู้ช่วยหรือสนับสนุนในภารกิจนั้น ๆ ได้ ด้านการมีส่วนร่วมทางสังคม เนื่องจากหน่วยงานรัฐไม่มีสถานที่สำหรับรับฝากฝังศพนิรนาม การรับ-ส่งศพ และปัจจุบันยังช่วยสนับสนุนในการติดตามคนหาย มูลนิธิจึงเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานร่วมกับภาครัฐ นอกจากนี้จะเห็นได้ว่ามูลนิธิเข้ามามีบทบาทมีส่วนร่วมในรูปแบบอื่น ๆ เช่น เป็นคณะกรรมการหรือคณะอนุกรรมการ ซึ่งจะทำให้เกิดความน่าเชื่อถือและความชอบธรรม เนื่องจากกระบวนการตัดสินใจมีความโปร่งใสและเป็นการเปิดโอกาสให้มูลนิธิเข้ามามีส่วนร่วมจะสร้างความน่าเชื่อถือต่อสาธารณชน

วัตถุประสงค์ที่ 3 เพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนามูลนิธิที่มีสุสานฝังศพนิรนามในประเทศไทยต่อการจัดการศพนิรนาม ในส่วนนี้ควรให้หน่วยงานที่มีความน่าเชื่อถือ อาทิ ผู้ตรวจการแผ่นดิน ซึ่งเป็นองค์กรอิสระที่รัฐธรรมนูญกำหนดให้มีอำนาจและหน้าที่ในการแก้ไขปัญหาทุกข์ร้อนของประชาชน อีกทั้งเพื่อเป็นการ

คุ้มครองสิทธิให้กับผู้เสียชีวิตและครอบครัวได้รับความยุติธรรมแม้ว่าจะเสียชีวิตไปแล้ว ซึ่งเป็นไปตามหลักสิทธิมนุษยชนได้เสนอความเห็นต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อให้เกิดการดำเนินงานที่เป็นรูปธรรม โดยแนวทางดังกล่าวประกอบด้วย ด้านการสร้างหลักเกณฑ์กฎระเบียบหรือกฎหมาย เนื่องจากมูลนิธิในประเทศไทยยังคงมีแนวทางการปฏิบัติที่แตกต่างกัน และปัจจุบันองค์ความรู้ทางด้านวิชาการมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นรัฐควรจะต้องมีการกำหนดหลักเกณฑ์มาตรฐาน แนวทางการปฏิบัติงานให้กับมูลนิธิ ทั้งนี้ในทางปฏิบัติ การที่จะสามารถควบคุมการปฏิบัติงานของมูลนิธิให้เป็นไปตามมาตรฐาน และหลักเกณฑ์เดียวกันได้นั้น อาจเป็นไปได้ยาก เนื่องจากเป็นงานจิตอาสา จึงเป็นข้อจำกัดที่รัฐต้องพึ่งพามูลนิธิในสถานที่การรับเก็บศพ รวมทั้งงานด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศพนิรนาม แต่ศพเหล่านี้ถือเป็นวัตถุพยานในคดีที่รัฐจะต้องดูแล เก็บรักษาให้มีความสมบูรณ์ ปลอดภัย สามารถตรวจสอบย้อนกลับได้ ดังนั้นการออก

กฎหมายมากำหนดการปฏิบัติงานในด้านนี้ จึงเป็นทางออกที่รัฐควรปฏิบัติ ด้านการพัฒนา ศักยภาพของมูลนิธิ ควรจะต้องมีการจัดอบรมให้ความรู้กับมูลนิธิ ส่งเสริมและเพิ่มขีดความสามารถของมูลนิธิ พัฒนาองค์ความรู้ของมูลนิธิ เพื่อให้ทำงานให้รัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้านการสนับสนุนงบประมาณ รายได้หลักของมูลนิธิ มาจากการรับบริจาค ดังนั้นรัฐควรจะต้องมีการจัดสวัสดิการ หรือค่าตอบแทน งบประมาณ เพื่อเป็นแนวทางการส่งเสริม และสนับสนุนการมีส่วนร่วมของมูลนิธิในการทำงาน ด้านการ สร้างแรงจูงใจ งานมูลนิธิเป็นเพียงงานอาสา เข้ามาทำงาน เป็นความรู้สึที่ตนเองมีคุณค่า ต่องานที่ทำ การมีส่วนร่วม ได้รับการยอมรับ มีเกียรติ เมื่อทำงานประสบความสำเร็จแล้ว ควรมีการประกาศยกย่องชมเชย หรือมอบประกาศเกียรติคุณ หรือรางวัล ให้เจ้าหน้าที่มูลนิธิ เพื่อเป็นขวัญกำลังใจ และแสดงให้เห็นว่ารัฐให้ความสำคัญในงานดังกล่าว □

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย. (ม.ป.ป.). **มาตรฐานสู่สถานและฅาปนสถาน**. ค้นเมื่อ 10 พฤษภาคม 2567. จาก https://www.dla.go.th/work/e_book/eb1/std210550/12/12.html
- คำอธิบายสรุปรสาระสำคัญพระราชบัญญัติสุสานและฅาปนสถาน พ.ศ. 2528. (ม.ป.ป.). ค้นเมื่อ 15 พฤษภาคม 2567. จาก <http://report.dopa.go.th/laws/document/3/328.pdf>
- เจษฎา นิลสงวนเดชะ. (2561). ศาลเจ้าเงิน : ศรัทธาสถานในสังคมไทย. **วารสารภาษาและวัฒนธรรม**, 37(1), 45-70.
- นัฏวรรณ รุจิณรงค์ และ ประพิน นุชเปี่ยม. (2562). ปัญหาทางกฎหมายต่อการบริหารจัดการของมูลนิธิในประเทศไทย. **วารสารการบริหารปกครอง**, 8(2), 209.
- พระราชบัญญัติสุสานและฅาปนสถาน พ.ศ. 2528. (2528, 19 กันยายน). **ราชกิจจานุชกษา**. เล่มที่ 102 ตอนที่ 129, หน้า 37-51.
- ภาณุเมศวร์ บุณนาค. (2564). **สัจธรรมชีวิต คู่มือเตรียมความพร้อมกายใจ และครอบครัว ก่อนและหลังลมหายใจสุดท้าย**. กรุงเทพฯ : สายธุรกิจโรงพิมพ์ บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)
- ภิญญาพัชญ์ ตีบวงษา. (2564). กฎหมายต้นแบบเพื่อการพัฒนาอำนาจหน้าที่ของผู้ตรวจการแผ่นดิน. **วารสารนิติศาสตร์และสังคมท้องถิ่น**, 5(1), 115-116.
- เมธินัย ช่อมผล. (2561). **ล้างป่าช้าในบางกอก**. ค้นเมื่อ 15 พฤษภาคม 2567. จาก <https://lek-prapai.org/home/view.php?id=5335>
- รัชดาภรณ์ มรม่วง. (2566). การจัดการศพผู้เสียชีวิต: รูปแบบในอนาคต **รัฐศาสตร์**, 77(1), 106-136.
- ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการสนับสนุนการปฏิบัติงานติดตามคนหายและการพิสูจน์คนนิรนามและศพนิรนาม พ.ศ. 2564. **ราชกิจจานุชกษา**. เล่มที่ 138 ตอนพิเศษ 89ง (27 เมษายน 2564). หน้า 1-5.
- วาทีน ศานดี สันติ. (2556). **อารยธรรม ประวัติศาสตร์และโบราณคดี**. ค้นเมื่อ 5 พฤษภาคม 2567. จาก <https://www.gotoknow.org/posts/332137>
- วิรัชยุพา ณ สงขลา. (2566). การจัดการรูปแบบการบริหารแผนพัฒนาของมูลนิธิในประเทศไทย. **วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์**, 10(8), 303-316.

- วุฒิชัย อารักษ์โพชนงค์. (2559). การพัฒนาแนวทางการจัดการองค์การไม่แสวงหาผลกำไร ประเภทศาลเจ้าในความปกครองของกระทรวงมหาดไทยสู่การเป็นองค์การที่ยั่งยืน. ปรัชญาดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร
- สมศักดิ์ สุวรรณสุจริต. (2566). ผู้ตรวจการแผ่นดินกับการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน. วารสารผู้ตรวจการแผ่นดิน, 16(2), 23-34.
- สิทธิ์ สุนทรายุทธ์. (2558). การศึกษาการจัดการองค์การไม่แสวงหาผลกำไร: ความเชื่อมโยงระหว่าง การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารต่อความอยู่รอดทางการเงินขององค์กร. วารสารเศรษฐศาสตร์ปริทรรศน์สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 9(2), 60.

ภาษาอังกฤษ

- Edhi Foundation. (n.d.). **Edhi Foundation Serving Humanity is the Spirit of All Religions**. Retrieved June 18, 2024, from <https://edhi.org/>
- Graves for the unknown dead. (2011). Retrieved May 3, 2024, from <https://www.reuters.com/news/picture/idUSRTR2NMQM/>
- Salim Yusra. (2020). **Edhi graveyard: unknown in death**. (Unpublished graduate research project). Institute of Business Administration, Pakistan. Retrieved May 23, 2024, from <https://ir.iba.edu.pk/research-projects-msj/19>
- Satya Harischandra Foundation. (1994). **Satya Harischandra Foundation Bureau to Track Unknown- Unclaimed-Missing Persons**. Retrieved June 18, 2024, from <https://unknownbodies.org/>
- The Earth Savivors Foundation. (n.d.). **Karmic Seva The Earth Saviours Foundation**. Retrieved May 23, 2024, from <https://www.earthsaviours.in/karmic-seva>